Пам'яті
Галини Мерсіянової
присвячується...

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Галина Мерсіянова

ЖИТТЄВІ ВІХИ НАУКОВИЙ ШЛЯХ

Київ
2014

УДК 37.091.4Мерсіянова+012Мерсіянова
ББК 74.03(4Укр)-8Мерсіянова+91.9:74
М52

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України
(протокол № 6 від 26 червня 2014)

Авторський колектив:

Г.О. Блеч, І.В. Бобренко, Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька, І.В. Гладченко, В.В. Засенко, С.О. Клюшина, І.П. Колесник, С.Ю. Конопляста, Н.І. Королько, Г.Ф. Лабайчук, А.В. Лапін, Н.О. Макарчук, А.В. Міненко, А.Г. Обухівська, І.М. Омельянович, О.В. Орлов, Л.І. Остапенко, О.М. Павлюченко, Г.С. Піонтківська, М.О. Супрун, В.С. Товстоган, С.В. Трикоз, О.А. Хованова, О.П. Хохліна, О.В. Чеботарьова, В.А. Щербак.

Рецензенти:

А.А. Колупаєва, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

І.В. Дмитрієва, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методик корекційного навчання Донбаського державного педагогічного університету

М52 Галина Мерсіянова : Життєві віхи. Науковий шлях : Науково-методичний посібник / Г.О. Блеч, І.В. Бобренко, Л.С. Вавіна та ін.; НАПН України, Ін-т. спец. педагогіки; За. ред. В.В. Засенка. – Київ: Фенікс, 2014. – 320 с.

ISBN 978-966-136-183-5

У посібнику висвітлено основні життєві віхи становлення відомого українського вченого, кандидата педагогічних наук, старшого наукового спіробітника Інституту спеціальної педагогіки НАПН України Галини Миколаївни Мерсіянової. Представлено основні наукові здобутки теоретико-експериментальної діяльності вченого, результати наукових досліджень, виконаних під керівництвом Галини Мерсіянової, висвітлено широкий спектр використання її наукового доробку в галузі спеціальної педагогіки, спеціальної психології, логопедії, психопедагогіки. Подано бібліографічний покажчик праць вченої.

Адресовано науковцям, викладачам, студентам, вчителям та вихователям спеціальних загальноосвітніх закладів, корекційним педагогам, соціальним педагогам та соціальним працівникам, а також усім тим, хто цікавиться проблемами спеціальної педагогіки та психології.

УДК 37.091.4Мерсіянова+012Мерсіянова
ББК 74.03(4Укр)-8Мерсіянова+91.9:74
ISBN 978-966-136-183-5 © В.В.Засенко, 2014

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКА З ОСОБЛИВОСТЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Микола СУПРУН

Розвиток демократичної держави та формування нових соціально-освітніх орієнтирів українського суспільства потребують адекватних змін в усіх сферах навчально-виховної роботи всіх типів закладів освіти. Орієнтація освітньої галузі на переважне засвоєння системи знань, що була традиційною й виправданою в умовах СРСР, уже не відповідає сучасному соціальному замовленню, що вимагає виховання максимально самостійних і суспільно активних членів демократичного суспільства, здатних відповідати на виклики часу, бути компетентними в різних життєвих ситуаціях, мати відповідний потенціал для вирішення різноманітних життєвих питань. Система освіти країни покликана відповідати за вирішення питань соціалізації кожної особистості. Освітня галузь поряд із сім'єю є пріоритетним соціальним інститутом, що еволюційним шляхом забезпечує умови для формування соціально компетентної кожної людини.

Реформування всіх галузей освіти в Україні, що відбувається на тлі неоднозначних соціально-економічних і суспільно-політичних змін, вимагає нових підходів до проблеми оновлення її змісту та удосконалення засобів, форм і методів виховання й навчання учнівства. В умовах спеціальних закладів освіти важливу роль у соціалізації учня відіграє система позакласної роботи з широким спектром впливу на становлення людини-особистості. Саме позакласна робота у тісному зв'язку з навчальним процесом повинна забезпечити формування світогляду учнів, їхньої громадянської свідомості, патріотизму, загальнолюдських і національних цінностей.

На думку О. Ф. Трухана в основу таких перетворень «має бути покладена зміна поглядів на учнів як суб'єктів навчання та виховання: від орієнтації на «суб'єкт, який пізнає» до спрямування навчально-виховного процесу на «суб'єкт, який інтерпретує» та не стільки відкриває світ, скільки створює його завдяки власним умінням інтерпретувати та практично реалізовувати опрацьовану й засвоєну інформацію» [9, с. 3].

Отже, соціалізації як процесу формування в учнів знань про

життя загалом і практичних умінь та навичок адаптуватися до нього, зокрема, в сучасній українській спеціальній школі належить провідна роль. Перед дефектологами-практиками традиційно постає завдання створення таких організаційно-методичних умов, за яких використання можливостей та навчального ресурсу шкільного корекційно-виховного процесу було б найбільш ефективним.

Щоб досягти найкращих результатів у навчанні та вихованні за найменших витрат часу і зусиль необхідно оптимізувати процес соціалізації. Це має відбіватися водночас з інтенсифікацією процесу навчання. Йдеться про таку його організацію, за якої збільшується працездатність учнів і вчителів, підвищується продуктивність їх праці, зростають пізнавальна продуктивність, ініціатива, творча акивність, самоорганізація.

Загальновідомо, що результативність наукового пошуку буде досягнута тоді, коли належним чином поєднаються професійні інтереси вченого та суспільне соціальне замовлення на проведення наукових розвідок. Саме таке гармонійне поєднання професійного процесу супроводжувало все наукове життя Г. М. Мерсіянової.

Наукову спадщину Г. Мерсіянової пронизує ідея всебічного розвитку особистості. Вбачаючи у найрізноманітнішому долученні до різнопланового трудового навчання одну із запорук успішної соціалізації учня допоміжної школи, дослідниця всі роки тримала в полі зору процес розробки теорії та методики трудового навчання дітей із особливостями інтелектуального розвитку. За понад півстолітній період вивчення і вдосконалення трудового навчання учнів спеціальної школи науковець грунтовно розробила його методологічні засади та методику впровадження у навчальний процес корекційно-орієнтованого трудового навчання.

Отже, дослідження проблеми соціалізації школярів із особливими потребами є актуальним як з точки зору сучасної наукової думки, так і освітньої практики.

Однак, аналіз стану вирішення проблеми соціалізації дитини із обмеженими розумовими можливостями у практиці загальноосвітніх спеціальних шкіл України свідчить, що така робота є недостатньо системною. Соціалізуючий потенціал закладів освіти і суспільства загалом на сьогодні використовується далеко не повною мірою. За цим криються об’єктивні і суб’єктивні чинники, розкриттю сутності яких і присвячується дослідження соціалізації дитини із особливостями інтелектуального розвитку.

Сьогодні переважна частина населення нашої країни проживає в умовах економічної, політичної, соціальної та духовної кризи, що охопила всі вікові верстви. Особливо болісно вона позначилась на найбільш незахищеному, а також стратегічно важливому для майбутнього країни прошарку населення – підлітках. Оскільки підлітковий вік – це найбільш складний період розвитку та становлення особистості, коли в дитини формуються моральні цінності, переконання, іде активний пошук свого місця як серед ровесників, так і в дорослому житті, у професійній діяльності, це вік, коли прагнення бути дорослим не підкріплюється достатнім життєвим досвідом, і тому ризик виникнення різного роду відхилень як у поведінці, так і в навчанні підлітків надзвичайно великий.

Викликає тривогу той факт, що кількість дітей віком 13–14 років, які не можуть адаптуватися до умов соціального середовища постійно зростає і, за свідченням педагогів, становить 28–35% відсотків від загальної кількості школярів. Це дезадаптовані підлітки, які в силу різних причин не можуть адаптуватися до умов проживання в сім'ї, навчання в школі, що порушує взаємодію з учителями та ровесниками і унеможливлює їх адекватне шкільне навчання. Дана категорія дітей потребує невідкладної психологічної, педагогічної та соціальної допомоги. Тому що саме вони, як правило, поповнюють ряди неповнолітніх бродяг (щороку 12 тисяч дітей потрапляють до притулків за бродяжництво), неповнолітніх злочинців (злочинність серед учнів за 2010 рік зросла на 24,3% порівняно з попереднім – 2009 роком, із них 30% злочинів здійснюється рецидивно підлітками, які ніде не навчалися і не працювали).

Серед неповнолітніх наркоманів вік першої спроби ін'єкційних наркотиків зменшився до 13-15 років, кількість нових ВІЛ-інфікованих серед споживачів наркотиків у віці 15-19 років зросла майже втричі. У такої категорії дітей яскраво виражені шкідливі звички. Переважно всі вони палять. Загрозливим є той факт, що 40% підлітків періодично вживають алкоголь, серед алкозалежних українців чверть становить молодь, 76% підлітків мають досвід вживання слабоалкогольних напоїв, 22% підлітків або кожний п'ятий вживають їх щодня, найпопулярнішим слабоалкогольним напоєм є пиво, вживання якого за останні три роки зросло майже вдвічі. За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, Україна стала лідером з-поміж 41 країни за

кількістю підлітків, котрі вживають алкоголь [5].

Можна з упевненістю стверджувати, що ситуація, яка склалася, є сумним свідченням того, що значна частина дітей залишається поза увагою суспільства й змушена вирішувати свої проблеми тими способами, які вважає вірними і легкодоступними, що, як правило, не співпадає з загальноприйнятими нормами моралі і закону. Отож, вище зазначені реалії вказують, що суспільство стоїть на грані втрати соціального контролю над процесом становлення підростаючого покоління, а відтак і майбутнього потенціалу народу. Ситуація ускладнюється тим, що традиційні інститути соціалізації підлітків такі як загальноосвітня школа та позашкільні заклади, сім'я значно втратили свої функції, їх вплив на підростаюче покоління значний, проте сьогодні він не є головним і достатнім.

До того ж, останніми роками суттєво посилився вплив на свідомість підлітка засобів масової інформації, особливо телебачення, інтернету, котрі пропагують і рекламують куріння, вживання спиртних напоїв, легкодоступну мораль зі своїми законами де «все дозволено», а сучасні герої кіно, телепередач, розважальних програм є носіями цих звичок. Все це відбувається на фоні складних матеріальних умов, в яких сьогодні перебуває більшість сімей нашої країни, коли батьки, у зв'язку з занятістю, не в силах приділити елементарної повсякденної уваги дитині, допомогти у вирішенні проблем, неспроможні забезпечити дитині змістовне, культурне і цікаве дозвілля замість того, що пропагують телеекранні «супер-герої». Якраз тому проблема дезадаптації старших підлітків є однією з найбільш серйозних соціальних проблем, яка вимагає негайного продуктивного вирішення як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Враховуючи те, що підлітки з особливими потребами є найбільш соціально вразливою, в усіх відношеннях, категорією дітей, дослідження означених питань становить для нас першочергове завдання.

Насамперед спробуємо визначити з поняттям «дезадаптація», оскільки без цього неможливо буде осмислити категорію «соціалізація» в усіх його методологічних вимірах. Отож, дезадаптація – процес протилежний явищу соціальної адаптації (соціальне пристосування індивіда до умов навколишнього середовища), суть якого виявляється у невідповідності соціопсихологічного і психофізіологічного статусу людини вимогам ситуації життєдіяльності, що не дозволяє їй адаптуватися

до умов середовища.

Дезадаптовані підлітки – це діти віком від 10 до 15 років, які внаслідок дії різноманітних складних соціальних умов, обставин життя й індивідуального розвитку не можуть адаптуватися до умов середовища життєдіяльності (навчального закладу, сім'ї, групи ровесників), через що, зазвичай, неспроможні виконувати свої соціальні ролі, що проявляється в порушенні взаємодії з конкретним середовищем, в несформованості комунікативної культури, в неадекватній самооцінці, у високому рівні тривожності, в негативному становленні до навчання і школи взагалі, в порушенні емоційно-мотиваційної спрямованості [7].

Процес дезадаптації підлітків має складний комплексний характер, а тому, розглядаючи причини його виникнення і розвитку, маємо враховувати єдність біологічних, психологічних та соціальних чинників. До біологічних чинників, що спричиняють дезадаптацію, відносяться: інвалідність, відставання у фізичному розвитку, хронічні захворювання (за даними державної медичної статистики відсоток здорових дітей даної вікової категорії не перевищує 3-5%). Погіршення стану здоров'я підлітка пов'язане з фізіологічними змінами, що відбуваються в його організмі, а саме з процесом статевого дозрівання та особливостями функціонування організму на фоні нейрогормональної перебудови, що стає причиною їх неврівноваженості, вразливості, роздратованості, а іноді й агресивності. Змінюється м'язово-скелетна система, порушуються пропорції тіла, ріст хребта випереджає ріст м'язів, виникає невідповідність розвитку серця, маси тіла і судинної системи, що призводить до порушень роботи серця, швидкої стомлюваності, у підлітків втрачається гармонія в рухах, важко стає володіти власним тілом.

Зміни негативно впливають на самооцінку підлітка, знижують його адаптаційні можливості, стійкість до негативної дії чинників оточуючого середовища. Стан психічного здоров'я сучасних підлітків характеризується різким погіршенням. Збільшується кількість маскованих форм депресивних невротичних розладів з різними формами девіантної поведінки (у 80% підлітків із невротичними розладами спостерігається девіантна поведінка). Психічні непсихотичні розлади реєструються у третини підлітків, що у два з половиною рази вище ніж десять років тому [2].

Працездатність учнів у підлітковому віці знижується на 60%, якість роботи на 10%, збільшується кількість помилок при

виконанні навчальних завдань, що значно впливає на рівень навчальних досягнень [2]. Фізіологічні зміни в організмі підлітка призводять до численних емоційних порушень: як правило, діти бурхливо сприймають незначні зауваження, діють наперекір, дуже образливі, не завжди швидко реагують на звернення, байдужі до оцінки дорослих, для них характерні часті перепади настрою тощо. Саме це значною мірою спричиняє проблеми непорозуміння в референтному колі спілкування дитини.

Досліджуючи причини дезадаптації підлітків, ми маємо враховувати їх індивідуальні психологічні особливості, оскільки маючи певні вікові проблеми, не всі підлітки стають соціально дезадаптованими. До психологічних чинників дезадаптації відносяться індивідуальні особливості уваги, пам'яті, інтелекту, деформація мотиваційної сфери особистості, акцентуації характеру, несформованість способів соціально прийнятної поведінки. Дезадаптуючу ситуацію створюють наслідки психологічних травм, стресів.

У підлітковому віці дезадаптацію значно ускладнює і посилює педагогічна занедбаність дитини у більш ранньому віці. Під педагогічною занедбаністю дитини розуміємо відхилення від норм у поведінці та навчальній діяльності психічно і фізично здорової дитини, зумовлені недоліками виховання. Для педагогічно занедбаних дітей характерні відставання від ровесників у навчанні та інших видах інтелектуальної діяльності внаслідок нерозвиненості пам'яті, мислення, уяви, вольових якостей, самооцінки, збіднення діапазону інтересів. Педагогічна занедбаність, виникаючи в початковій школі, як правило, у підлітковому віці переростає в важковиховуваність, іноді й соціальну занедбаність, яка характеризується глибоким відчуженням від школи і сім'ї, асоціальною поведінкою.

Досить актуальною є думка Н. Ю. Максимової стосовно того, що спричинити дезадаптацію може незадоволення базових провідних потреб підлітків. До таких дослідниця відносить потребу в позитивній оцінці дорослих, в спілкуванні з ровесниками, в прагненні зайняти позитивне положення в системі міжособистісних стосунків колективу класу. Невдалі спроби їх задоволення створюють психотравмуючу ситуацію, якщо таким підліткам не надати вчасно психологічну допомогу, то вони будуть неспроможні задовольнити інші життєво важливі соціальні потреби, таку, наприклад, як позитивна оцінка авторитетних для

них дорослих (оскільки наслідком негативної оцінки педагога є негативна оцінка батьків); потребу в самоствердженні (бо низька успішність асоціюється з недостатнім рівнем розвитку здібностей, інтелекту); потребу в спілкуванні (оскільки в підлітковому віці думка вчителя багато в чому визначає думку однокласників, а низька успішність учня не сприяє покращенню його міжособистісних відносин у колективі класу) [4, с. 231].

Особливості перебігу підліткового віку безпосередньо залежать від конкретних соціальних обставин життя підлітка. Тому соціальні причини, в переважній більшості випадків, переплітаючись з психологічними та біологічними, стають провідними в процесі виникнення підліткової дезадаптації. Кризові соціальні і соціально-економічні умови функціонування суспільства, для якого характерні різке класове розшарування; безробіття; злиденне існування значної частини населення; криміналізація суспільства; втрата престижу освіти; культ грошей і насилля; неможливість соціально сприйнятливим способом зайняти гідне місце в суспільстві, що налаштовує дітей із малозабезпечених сімей на безперспективність власного майбутнього; порушення прав дитини; негативний вплив засобів масової інформації, – стали суттєвими соціальними чинниками, котрі спричиняють дезадаптацію підлітків, впливаючи як на них безпосередньо, так і на життєдіяльність сім'ї та школи і всіх інших соціальних інституцій суспільства.

Серед соціальних причин дезадаптації підлітків насамперед ми маємо виділити сімейні причини, оскільки саме в сім'ї закладаються основи формування дитини як особистості. Закономірно, що вплив на дітей в сім'ї здійснюється як шляхом виховання, так і самою атмосферою, яка панує в ній. Цілком невипадково, на думку багатьох вчених, сучасний інститут сім'ї зазнає всепроникаючої кризи. Причин даного явища багато, проте однією із головних є різке зубожіння значної частини населення, коли за межею бідності залишилась значна частина населення країни, люди змушені дбати про елементарне виживання. Саме в таких сім'ях ризик дезадаптації значний, тому що в малозабезпечених сім'ях діти позбавлені повноцінного харчування, не мають належного одягу та взуття, житлових умов, через це їхні можливості вкрай обмежені: вони не мають змоги задовольнити елементарні потреби в розвитку здібностей й організованого відпочинку (спортивні секції, гуртки), їм важко

самоствердитись сприйнятливим способом у групі ровесників, як правило, у таких дітей страждає самооцінка.

Пошук елементарного заробітку, ненормований робочий день, життєві клопоти дорослих спричинили те, що діти зі своїми проблемами, негараздами залишились поза увагою батьків, які прагнуть задовольнити потреби дітей хоча б в одязі і харчуванні. Така ситуація викликає у підлітка відчуття тривожності, приниження людської гідності, своєї неповноцінності. Прагнучи виправити ситуацію, діти починають ранню трудову діяльність, і потреба в навчанні реально витісняється потребою в економічній діяльності. Принагідно зазначимо, що механізми працевлаштування підлітків у нашій країні не відпрацьовані, діти незахищені в трудових відносинах, а тому часто потерпають від експлуатації, що не може не позначитись на їх адаптації до соціуму світу дорослих. Самостійна трудова діяльність підлітка, як правило, здійснюється в комерційній сфері і, здобуваючи заробіток, дитина переконується в таких негативних реаліях сьогодення: рівень інтелекту не впливає на рівень зарплати, чесна праця не є мірилом гідного заробітку, виживає той, у кого гординя затьмарила розум. У переважній більшості це знищує мотивацію до навчання, прагнення до поглиблення рівня знань, формує негативне ставлення до школи. Саме тому це спричиняє відхід учня від навчання у сферу елементарного виживання.

За статистичними даними Українського інституту соціальних досліджень, кожна п'ята дитина в Україні народжується поза шлюбом, значно збільшилась кількість розлучень, що призвело до зростання в Україні кількості неповних сімей. За статистичними даними: 2 мільйони 200 тисяч родин в Україні неповні, майже кожна п'ята дитина із загального числа дитячого населення проживає в такій сім'ї, 93,5 відсотки дітей з неповних сімей не мають батька, майже 3 відсотки не мають матері, ще інші проживають у родинах без обох батьків [5, с.7].

Саме у таких сім'ях дезадаптуючим чинником постає відсутність позитивного орієнтиру дорослого, як зразка моделі поведінки, відчуття захищеності та турботи і любові до дитини. Компенсаторний пошук означеного втраченого життєвого вектору підліток здійснює в групі ровесників. Зрозуміло, що цей шлях далеко не завжди виявляється прийнятним як для його сьогодення, а так, і тим паче, для завтрашнього дня. Психотравмуючу ситуацію створює поява в сім'ї іншої людини (вітчима, мачухи,

зведених братів чи сестер). У такій ситуації підліток відчуває себе другорядним, непотрібним. Саме відсутність уваги, байдужість до його життя скривлює його думку про себе, спричиняє формування неадекватної самооцінки, недовіри до дорослих, породжує труднощі в родинному спілкуванні. В результаті мотивація до навчання і праці, загалом до свого майбутнього стає досить низькою.

Діти-сироти є особливою категорію дезадаптованих підлітків. Згідно статистики, щороку від 7 до 10 тисяч дітей втрачають батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав. На сьогодні лише 6-7 відсотків від загальної кількості дітей-сиріт можна вважати повними сиротами, решта – це діти, які стали сиротами за живих батьків: позбавлених батьківських прав, чи відправлених до місць позбавлення волі, недієздатних чи взятих на лікування, відмовниці від дітей у пологових будинках тощо. [5, с.8]. Це так звані соціальні сироти – найбільш вразлива категорія дезадаптованих підлітків. Насамперед вони не відчувають елементарної турботи про себе, психологічно і соціально не захищені. Їм важко орієнтуватися у навколишньому світі, оскільки в них виникають труднощі у формуванні системи цінностей, вони відчувають явний дефіцит спілкування. Тому наслідки передбачувані: за неофійціною статистикою, до 70 відсотків хлопчиків на час закінчення шкіл-інтернатів уже залучені до криміналу, кожен третій випускник потрапляє до місць позбавлення волі, кожен п'ятий поповнює лави осіб без постійного місця проживання [5, с.8].

Значний ризик дезадаптації мають діти із сімей «заробітчан» (близько 200 тисяч дітей проживають в Україні без батьків внаслідок їх трудової міграції). Близько семи мільйонів українців покинули країну в пошуках пристойного заробітку. У більшості випадків вихованням дітей займаються люди похилого віку, які не в змозі забезпечити повноцінне виховання в силу вікових особливостей.

Важку категорію становлять неблагополучні сім'ї, в яких проживають 169 тисяч дітей. Психотравмуючим фактором є педагогічна неспроможність батьків, їх аморальна поведінка, грубощі, насилля, жорстокість, які панують в сім'ї. Саме в таких сім'ях підлітки залучаються до кримінального життя, засвоюють асоціальні форми поведінки, оскільки інших зразків співжиття людей вони не знають, що й ускладнює їх адаптацію в соціумі.

Ці діти не доглянуті, у них не сформовані гігієнічні навички, вміння спілкуватися, ціннісні орієнтації, вони важко вступають у взаємодію з однокласниками та вчителями.

На думку І. Д. Звєрєвої, ризик дезадаптація дітей трапляється і в зовні благонадійних сім'ях, якщо в них панує:

– авторитаризм, коли батьки нав'язують свою думку і волю дитині, не бажають прийняти думку останньої, вимагають абсолютного підкорення, що породжує у підлітка нервозність, невпевненість в собі, низьку самооцінку;

– неприйняття дитини, що проявляється в недовірі до неї, неповазі, приниженні, докорянні за непристосованість до життя; дитину не люблять і навіть ненавидять; що породжує її дезорієнтацію в життєвих цілях та в загальнолюдських цінностях;

– намагання відгородити підлітка від будь-яких неприємностей, задовольнити всі його забаганки, а це, як правило, обертається посиленим контролюванням з боку батьків, що породжує невпевненість підлітка у своїх діях, високий рівень тривожності;

– ставлення до дитини, як до кумира, генія. Батьки приносять себе в жертву дитині, а будь-яке її бажання виконується негайно, що зумовлює формування егоїзму, вседозволеності, неправомірно завищеної самооцінки.

Підсумовуючи вищесказане, конкретизуємо головні чинники, пов'язані з сім'єю дитини, які призводять до дезадаптації останньої; такими чинниками, зокрема, є:

– безпосереднє залучення дитини до кримінальної діяльності, виховання її в дусі асоціальних цінностей;

– жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорсткі методи виховання;

– недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб, нехтування її інтересами;

– відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання дитини;

– доручення виховання дитини педагогічно некомпетентним особам (наприклад, старшим дітям), а також особам, що мають обмежені можливості щодо педагогічного впливу на дитину (особам похилого віку, сусідам, знайомим тощо);

– перенесення дорослими на дитину агресії, спричиненої якимись іншими проблемами;

– прилучення дитини до конфліктів між батьками,

конкуренція між ними через дитину, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні;

– неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях (гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне нехтування дитиною тощо);

– неприйняття вікових змін у дитині в підлітковому віці – неврахування батьками вікових потреб підлітка, висування вимог щодо його поведінки та використання прийомів виховання, що не відповідають підлітковому віку [8].

Безперечно, справді провідною діяльністю в підлітковому віці є суспільно-корисна праця, а також спілкування, проте по суті своїй підліток залишається учнем, тому навчання в житті підлітка відіграє важливу роль. А шкільні соціальні причини є наступним чинником, який впливає на дезадаптацію підлітків. Слід зауважити, що в сучасних умовах школа значно втратила свою виховну функцію; на думку багатьох (особливо молодих) педагогів, основним її завданням є навчальна діяльність, а таку функцію як виховання педагоги «перепоручають» батькам. Зрозуіло, що в школі проводяться виховні заходи, однак більшість з них проводиться формально, або, виконується на авторитет школи, показово. Як правило, щоб захід був показовим, залучаються до участі в його проведенні успішні учні школи, а «важкі» залишаються в кращому випадку простими спостерігачами. Не будучи спроможним в силу інтелектуальних та інших причин добре навчатись, не реалізувавши себе в позакласній роботі, не маючи авторитету серед вчителів і, як наслідок, однокласників, підліток шукає інших сфер самоствердження, в інших видах діяльності, які призводять до дезадаптації.

Тому до основних шкільних чинників, що сприяють дезадаптації підлітків, відносяться: незадовільна організація навчального та виховного процесу; відсутність індивідуального особистісного підходу до учнів; несприятливий психологічний клімат у школі; впровадження новітніх технологій навчання, які не відповідають віковим та інтелектуальним можливостям дитини; непрофесіоналізм педагогів; зруйнування системи позакласної роботи в школі; відсутність зв'язку між педагогами і батьками тощо. На думку І. Петрюка, організація навчального процесу впливає на дезадаптацію учнів за тих умов, якщо вона не передбачає взаємодії школярів, що ускладнює у них прояв особистісних якостей і приводить до неправомірного підвищення

ролі успішності в оцінці однокласників [10].

На жаль, сучасна школа вирішити проблеми дезадаптованих підлітків неспроможна, а тому до «впливу» на них залучаються інші структури (підрозділи кримінальної міліції у справах дітей, соціальні й психологічні служби та інші інституції), котрі діють розрізнено, не систематично, а тому неспроможні суттєво допомогти школі.

На підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що причини дезадаптації підлітків пов'язані як зі статевовіковими, індивідуально-психологічними особливостями, характерними лише для підлітків (швидкий, нерівномірний розвиток організму, що породжує нервозність, посилює збудливість, швидку втому), з незадоволеністю базових, провідних потреб (у самоповазі, самоствердженні в навчанні, у позитивній оцінці дорослих, у спілкуванні з ровесниками, в прагненні зайняти позитивне положення в системі міжособистісних стосунків у колективі класу), – так і з іншими особистісними психологічними причинами (деформація мотиваційної сфери особистості, несформованість способів соціально прийнятної поведінки, відставання в психологічному розвитку, індивідуальні особливості інтелектуального розвитку тощо); особистісними соматичними (хронічні захворювання, інвалідність, відставання у фізичному розвитку); соціальними, які не пов'язані з навчанням (порушення прав дитини, залучення до протиправних дій, матеріальна і педагогічна неспроможність сім'ї, негативний вплив ЗМІ тощо); соціальними шкільними (несприятливий психологічний клімат та низький соціальний статус у класі, низький професійний рівень педагогів, недоліки в організації корекційного навчально-виховного процесу тощо).

Звернення до досвіду масових загальноосвітніх закладів освіти в питаннях вирішення проблем соціалізації учнів засвідчує її нагальну актуальність в теоретичному і практичному вимірах. Розробка методологічних та практичних питань означених проблем в умовах спеціальної школи потребує якісно нового переосмислення вітчизняного та світового досвіду, чому і буде присвячений наш подальший науковий пошук.

Література

1. Волков Б. С. Психология подростка / Б. С. Волков. – [5-е изд.]. – СПб.: Питер, 2010. – 240 с.

2. Коренєв М. М. Нагальні проблеми охорони здоров'я підлітків в Україні / Н. М. Коренєв // Журнал НАМН України. – 2011. – Т.17, № 1. – С. 48-53.

3. Коношенко С. В. Теоретико-методичні основи реабілітаційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону: Дис. .... докт. пед. наук: 13.00.05 / С. В. Коношенко. – Луганськ, 2010. – 492 с.

4. Максимова Н. Ю. Курс лекций по детской патопсихологии: Учебн. пособие / Н. Ю. Максимова, Е. Л. Милютина. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 576 с.

5. Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні: Парламентські слухання 22 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу htt: //static.rada.gov.ua / zakon / hew / par_SL / LsI / sis 22.10.10.htm.

6. Ремезова В. В. Социально-педагогическая деятельность с неблагополучной семьей в Центре социальной помощи детям: Дис. … канд. пед. наук – 13.00.08 / В. В. Ремезова. – Новгород, 2001. –166 с.

7. Соціальна педагогіка: Словник–довідник / [Ред. Т. Ф. Алєксєєнко]. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.

8. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Д Звєрєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

9. Трухан О. Ф. Формування в учнів 6-7 класів вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії: Дис. .... канд. пед. наук – 13.00.05 / О.Ф. Трухан. – К.: 2012. – 250 с.

10. Петрюк І. Показники і фактори шкільної дезадаптації / І. Петрюк // Рідна школа. – 2009. – №10. – С. 24-29.

11. Федоришин Г. М. Психологічні детермінанти шкільної дезадаптації підлітків: Дис. … канд. псих. наук – 19.00.07 / Г. М. Федоришин. – К., 2002. – 234 с.